

ГЛАВНО
УПРАВЛЕНИЕ
НА АРХИВИТЕ
ПРИ МИНИСТЕРСКИЯ
СЪВЕТ

ИЗВЕСТИЯ
НА ДЪРЖАВНИТЕ
АРХИВИ

61

СОФИЯ
1991

ПИСМАТА НА ПАНЧО ДОРЕВ ДО ГЕОРГИ СОКОЛОВ -
ИЗВОР ЗА ТЪРГОВСКО-СТОПАНСКОТО И КУЛТУРНОТО РАЗВИТИЕ
НА БЪЛГАРИЯ В НАЧАЛОТО НА XIX В.

Стефка Петрова

Първият български историк османист, успял да проучи документи в турските архиви, е Панчо Дорев. В Централния държавен исторически архив е съхранен личен фонд на Георги Соколов - главен секретар в Министерството на търговията, промишлеността и труда по време на управлението му от Цвятко Бобошевски. В него са запазени писмата на Панчо Дорев до Георги Соколов, изпратени от Цариград, които, макар и бегло, разкриват някои страни от обществено-икономическата ни история.

В своите спомени¹ Георги Соколов пише за идеята да бъде изпратен български учен, владеещ османотурски език в държавните архиви в Цариград. Така както д-р Иван Сакъзов е изпратен в Дубровнишките архиви, Панчо Дорев е избран между Стоян Тилков и Симеон Радев да замине за Цариград. Идеята на Соколов се превръща в действителност след разговори между Цвятко Бобошевски и турското правителство.

Панчо Василев Дорев е роден на 25 февруари 1878 г. в с. Пътеле - Леринско. Завършва гимназия в Битоля и право в Цариградския университет през 1903 г. От 1904 до 1907 г. специализира във Виена, а след младотурската революция (1908 г.) е избран за депутат в Турския парламент (от Битоля). Впоследствие е легационен съветник в Цариград (1912-1914 г.) и Лондон (1921 г.), генерален консул в Будапеща (1914-1916 г.) и Александрия (1922 г.), пълномощен министър в Прага (1932-1934 г.). Умира в София през 1938 г. По времето, когато е изпратен в Цариград (1929 г.), той работи като съветник юрисконсулт в захарната фабрика в Каяла (Бургаско) с център в София.

Интересен момент в биографията на Панчо Дорев е избирането му за депутат в Турския парламент като представител на Битоля. През 1911 г. той предприема обиколка до Битоля, Солун и др. с цел да проучи условията за основаването на нова политическа партия, която "да спасява българите и да смирява турците"². На проведеното събрание за образуване на такава политическа сила основни действащи лица освен Панчо Дорев са Д. Янчулов, Ришер (французин), Бл. Калайчев и др. Представената програма на бъдещата партия прокламира спасяването на българския народ от опасност чрез "печелене доверието на властта"³, т. е. прокарва се идеята за мирен и компромисен път на действие и създаване на една умерена,

¹ ЦДИА. Ф. 1549, оп. 1, а. е. 11.

² П. Дорев, Външна политика и причини за нашите катастрофи. С., 1924.

³ Пак там.

творческа партия. Основните ѝ цели са да намали недоверието и завистта у небългарските народности и да се започне културно-икономическа борба, т. е. сволуционен път за национално обединение.

В турските държавни архиви Панчо Дорев работи две години - през 1929 и 1930 г., с прехъване. Лично министър-председателят Исмет Инънюн дава съгласието си за изследванията на българския историк в Цариград. До Дорев е изпратено писмо⁴ от главния секретар на министър-председателя, в което пише: "Вашето писмо до Негово превъзходителство господин министър-председателя от 5 април 1929 г. се получи днес. По-рано Министерството на външните работи поиска и господин министър-председателят разреши да правите проучвания в Хазиней - Еврак."

В отговора си до Исмет Инънюн Панчо Дорев благодари за "голямото внимание към българския народ, като на два пъти ми разреши да проуча турските архиви"⁵.

До превземането на Цариград от султан Мехмед II турците нямат редовни летописи и архиви поради непрекъснатото движение на ордите по време на първите им завоевания. Всичко завладяно е откарвано в тогавашната столица Бурса и вероятно след това е изгоряло. Първите османски хроники, които дават сведения за покоряването на българските земи, са от втора ръка, по предания, а не въз основа на спомени или преки свидетелства. Изследваните от Панчо Дорев документи, регистри и др. се съхраняват в специално отделение, наречено "Хазиней-Еврак". Този архивен отдел съдържа различни по характер и съдържание документи: около 263 годишни регистъра на Дивани Хумаюн, съдържащ писма, заповеди, фермани и др. държавни актове на турските султани от политико-стопанско и военно естество. Освен тях около 200 т. нар. "мухиме" (важни) тефтери с решения на цариградските кадии по разни въпроси, регистри, в които са записани заповеди и предписания на Великото везирство до провинциалните власти на Румелия и Мала Азия, ценни книжа и преписки, протоколи, отнасящи се до България, Гърция, Египет и др.

Резултатите от своя труд Панчо Дорев отразява в около седемдесет тетрадки с по двадесет страници. Той проучва и преписва голям брой по-важни документи, отнасящи се до България. Те хвърлят светлина върху нашия стопански и социален живот през Възраждането, българските въстания, църковния въпрос и т. н., живота на българите в Дунавския вилает, първите години на Княжеството и Източна Румелия, положението в Тракия и Македония и т. н. Тези документи с приносен характер за историческата наука са публикуваните в два тома под заглавие "Документи за българската история".

Документите от настоящата публикация са писма и пощенски картички от Панчо Дорев до Георги Соколов от първия етап на пребиваването му в цариградските държавни архиви (април - август 1929 г.). Те са седемнадесет на брой, като док. 7 и 17 се намират в тетрадката със спомени на Георги Соколов⁶. По-голямата част от сведенията в писмата отразяват най-общо икономическото състояние - търговия, промишленост, селско стопанство, занаяти в българските земи в началото на XIX в. Оскъдни са данните за въстания във Влашко, Босна, Крит и др. В док. 1 Панчо Дорев прави кратка характеристика на състоянието и организацията на държавните архиви в Цариград и отбелязва ролята на регистрите с решенията на кадиите като основен извор за стопанския живот в България. Почти във всички писма той изразява възторга си от свършената работа там и намирането на все повече и по-ценна информация за българската история. Огромните му усилия

⁴ П. Дорев, Костурско в Македонската революция. С., 1929.

⁵ Пак там.

⁶ Ф. 1549, оп. 1, а. е. 11.

се увенчават с непрекъснат успех. Особено интересни са намерените документи за българския характер на Нишко, постъпките на Франция и Англия в полза на българите, стопанското положение на населението във Видинско и т. н. (док. 4). С голямо значение за нашата история са два оригинални документи, които Панчо Дорев намира в архива (док. 6). Те се отнасят до борбата на българския народ за църковна самостоятелност. Единият е благодарствен адрес на първия общобългарски парламент с печатите на всички участващи в изработването на екзархийския устав от Битоля и Скопие, а другият - акт за избирането на Екзарх Йосиф през 1878 г. Освен тях може да се посочи патриаршеският мемоар за учредяване на българската архиепископия, "скрепен с печатите на всички патриарси и гръцки владци". На базата на тези и стотици други документи Панчо Дорев отразява в своите по-късни трудове непрекъснатите опити на целокупния български народ за национално освобождение.

Значително по-голямо е количеството на документите от доосвобожденския период, и то главно за търговско-стопанското състояние и развитие на българските земи в пределите на Османската империя. Показателен в това отношение е документ 9, в който авторът подробно спира вниманието на производството на различни изделия и техния износ от България. Произведеният в Пловдивско и Пазарджишко ориз се изнася през Енос и Смирна за редица държави. Известното и качествено самоковско желязо, което е "по-добро и от руското, и от френското", запълва цариградските арсенали, а Черноморското ни крайбрежие доставя строителен материал. Не изостава и износът на млечни продукти, предимно от Северна България. С такива сведения са документи 12, 13, 14. В документ 12 Панчо Дорев е отразил количествено износа на различни стоки от вълна, памук, коприна от отделни български области. Тук между другото се споменава и за откритата в Сливен фабрика на Добри Желязков и произвежданите в нея платове. Интересен факт е изпращането на българи от Самоков в Лондон да учат занаяти (док. 13). За този случай Панчо Дорев е намерил доста преписка, която публикува в т. IV, ч. I на издадените турски документи. От България се изнасят и голямо количество зърнени храни - пшеница, ечемик за останалото население на Османската империя (док. 14). В същото писмо Дорев изразява желанието си цялото това документално богатство да послужи за написването на студии, отразяващи икономическото положение на България през този период. В документ 17 Панчо Дорев изказва свои мисли по залавянето на Васил Левски от турските власти, като ги подкрепя с цитиране на намерените от него документи. Всички отразени данни и факти доказват нарасналата селскостопанска и занаятчийска продукция, от една страна, а, от друга, чрез пласирането ѝ на чуждите пазари и високото ѝ качество.

Включените в публикацията документи се съхраняват в Централен държавен исторически архив в личен фонд 1549 "Георги Соколов". Хронологическите им граници обхващат малък период - 21 март 1929 - 4 август 1929 г. Документите са подредени в хронологическа последователност по датата на съставянето им. Всеки документ има пореден номер, а заглавията са редакционни. Тъй като адресантът и адресатът на всички документи са едни и същи, в заглавията е анотирано само съдържанието. В исковите данни са посочени архивната единица и листа, тъй като всички документи произхождат от един фонд. Обнародват се за пръв път без съкращения и стилистически поправки.

Пощенска картичка за пристигането на Дорев в Цариград

[Цариград], 21 март 1929 г.

Драги Соколов,

Приет много добре. Обещават ни големи улеснения. Ще остана още 4-5 дена
тук. Мойте почитания на г. министра. Ще Ви пиша от Цариград.

С поздрав и привет
Ваш предан
П. Дорев

А. е. 15, а. 1. Оригинал. Ръкопис.

№ 2

Писмо за възможността Дорев да посети Държавния архив в Цариград,
за характера и съдържанието на документите, разкриващи
българската история

Цариград, 2 април 1929 г.

Уважаеми и любезни
Г. Соколов,

Рекогносцировката продължава. Прегледах Университетската библиотека заедно с бившата такава на Илдъза (Султан Хамид). Разгледах и ръкописите и на историческия комитет, който е прегледал вече някои неща от Държавната архива. И аз прочетох някои ръкописи и си взех бележки. Тези дни ще видя архивата и сбирките при Музея, както и някои други библиотеки. Едвам идната седмица ще посетя Държавната архива.

Държавната архива е една пропаст. Архивите само от 1860 година насам са наредени, всичко друго е разбъркано или изгнило. Запазени са обаче регистрите с решенията на Кадитите, които разглеждаха сума работи и процеси. Само в тях би могло да се намери нещо важно за частния и стопанския живот на нашата страна и нашия народ. Тези изследвания, казва секретарят на историческия комитет, ще приличат да се изкопае един кладенец с игла.

За нашето далечно минало - падането на Шишманите¹ има съвсем малко. Намерих някои подробности, които не са в историята на барон Хамер². Прочетох и някои историографи от XVI столетие насам, но те отбелязват само убийства, отравяния на везири и султани, някои въстания в Влашко, Босна, Крит, но нищо особено, което би ни интересувало.

Аз мисля, че е достатъчно да остана до 20-25 апр. до тогава ще свършат и парите и ще бъде в състояние да дам плана и ще поставим основите на бъдещи (близки обаче) изучавания, защото след десетина години и в Турция няма да има хора да четат и разбират старите документи.

Но ако се докопам до нещо сериозно, ще Ви телеграфирам и Вие ще трябва да отпуснете още веднъж толкова за други 1,1/2 - 2 месеци. Разбира се, както Ви изтъкнах в София, ако заслужава да продължа изучаванията, иначе ще си дойда след три седмици.

Мойте искрени почитания на г. Министъра. Мойте благодарности и на двама

ви, дето ми дадохте възможност пръв да вникна в тая материя, толкова важно за нашето възпитание в държавно и национално отношение.

С привет
Ваш предан
П. Дорев

А. е. 15, л. 2-3. Оригинал. Ръкопис.

№ 3

Писмо за разрешението на турския министър-председател
Исмет паша Дорев да работи в Държавния архив

Цариград, 9 април 1929 г.

Драги Соколов,

Едвам днес получих разрешението за Държавната архива, издадено на 4 април от Министър-председателя³. Всичко друго привърших, остава най-важното.

Аз съм съгласен да остана още 5-6 седмици, след 20 април, когато ми се свършат парите и мисля да се завърна. Живея скромно и не желая да прахосвам държавни средства. Днес пратих един обширен доклад до Министерството, ако сте съгласни и Вие, то трябва веднага да ми телеграфирате. Вярвам и новата сума (50 000 лева) най-малко, ще отиде наместо и ще ползува държавата и народа. Най-последно ще видим има ли нещо.

С предварителна благодарност и много здраве
Ваш предан
П. Дорев

А. е. 15, л. 4. Оригинал. Ръкопис.

№ 4

Писмо за началото на изследванията на Дорев върху документите за българската
история в Държавния архив

Цариград, 8 юни 1929 г.

Драги Соколов,

Първата седмица имах богата реколта от бележки, преписи и десетина оригинали напр[имер] сръбски и турски документи за българския характер на Нишко от 1850 г., постъпки на Франция и Англия в наша полза преди 80-90 години, стопанското положение на населението в[ъв] Видинско, хубави стари съчинения за стопанския строй на България. Надявам се работата ми да спори в същия темп. Както и Вие се изказахте, интересува ме главно българската част.

Работя от 8,5-5 в архива, после тарашувам по книжарници (стари), купувам книги, поръчвам преписи, въобще съм в едно трескаво състояние. Не знам дали ще дойда друг път и дали ще позволят другиму! Какво са пет седмици в тази златна мина за нашата държава и история? Всичко каквото е интересно откупувам. Аз желая всичката тази работа да остане Ваше дело, ето защо разчитам на обещанието Ви за средствата от фонда на търговската камара, 20-30 000 лева. Трябва да харча за сума неща, особено като получавам оригинали. Моля, отговорете ми веднага и то положително да работя със същия стремеж и темп да разполагам. Наистина Ви говоря, че това нещо ще бъде от епохално значение. Да имам средства, аз бих се отдал с цялата си душа.

Моите почитания на г. Министъра, ако се е върнал и привети на г. Радев. Ваш
моята признателност.

Драснете ми моля 2-3 реда. Адресът ми е: Panso Doref
Tahim, Rue Sira - Silvi 8-10
Stambul
Turkiya

Ваш предад
П. Дорев

Стаята ми е чудесна, гледка към Босфора, връщам се уморен и спя като заклян.
Нищо не ме интересува друго. Разбира се няма да пиша нищо в[ъв] вестници.

Подпис:
[П. Дорев]

Трябват ми 1-2 седмици да видя пак останалите библиотеки при разните
джамии и снима преписи!

А. е. 15, л. 5-6. Оригинал. Ръкопис.

№ 5

Пощенска картичка за успешната работа в архива и удовлетворението от
изследваните документи

Цариград*, 14 юни 1929 г.

И втората седмица мина плодносно и съм твърде доволен. Моите почитания
на г. Министъра, много здраве на Радева и привети Вам.

Ваш предад
П. Дорев

А. е. 15, л. 7. Оригинал. Ръкопис.

№ 6

Писмо за съдържанието на документи с особено значение за нашата история и с
молба за изпращане на парични средства с цел откупуване на някои от тях

Цариград**, 19 юни 1929 г.

Драги Соколов,

Получих любезното ти писмо и не зная как да ти благодаря. Сигурно ще ми
се отдаде случай да ти се отплатя някой ден.

Но и сега нашата работа спори и върви добре. Снех безбройни преписи.
Държането и поведението на нашите чорбаджии пред турските власти и в турските
меджилиси добива също нова светлина. Целият ни църковно-екзархийски въпрос се
нижи пред очите ми. Имам два турски документа (оригиналите), първият -
благодарствен адрес на първия общобългарски парламент на целокупния ни народ
с печатите на всички участващи в изработването на екзархийския устав, с пратеници
от Битоля и Скопие, вторият - акт за избирането на Екзарх Йосиф в 1878 г., през време
на войната от трима владци, мирския съвет и депутатите от София и Пловдив,

* В оригинала Стамбул.

** В оригинала Стамбул.

Силистра, Битоля и Скопие с Турския парламент. Само тези документи, единички, струват десетки хиляди лева и са от голямо историческо и държавно значение. И други работи, напр. патриаршеския мемоар за учредяването на Българската архиепископия, скрепен с печатите на всички патриарси (5) и гръцки владци!

Не знаеш колко съм радостен, но и снервиран. Очакванията ни се сбъднаха. Радвам се, че не те осрачих, оправдах твоето упорство и главно няма да моля други според последното ти писмо.

Сега съм при Румелийските работи, Съединението и трагедията на Батемберга⁴. За 2-3 седмици, които ми остават, надявам се да свърша с частта в историческо-народното отношение, за да почна с частта за стопанско-културното положение на страната ни през последното столетие. Има да се работи с месеци и години, но с още 2 - 3 седмици, до края на месец юлий, ще дам нещо закръглено и ще предпазим много неща от затриване, както сме говорили.

И аз мисля, че търговските камари ще дадат съгласието си за една такава народно-полезна работа (ще издигнем и търговско-чорбаджийското съсловие, върху което се сипеха толкова недостойни хули и незаслужени упреци).

Моля, щом се реши въпросът, побързай с изпращането на сумата с чек на мое име в турски лири, от Нар[одната] Б[анка]. Прати чекът препоръчано. И чакам отговор с нетърпение.

Почитания на г. Министеръта. Много здраве на г. Радев и моите сърдечни привети и благодарности.

Твой предан П. Дорев

А. е. 15, л. 8-9. Оригинал. Ръкопис.

№ 7

Писмо доклад от Панчо Дорев до Министерство на търговията, промишлеността и труда за хода на издирванията на документи за българската история, за значението на турските архивни документи за нашето историческо минало и с предложение за удължаване на престоя му в Цариград

Цариград*, 21 юни 1929 г.

Мога да се похваля с богата жетва, която надминава нашите очаквания. Всички наши въпроси от миналото столетие са нижат пред нашите очи и блесват с нова светлина. Гледището, че поведението на турските власти, европейските сили и нашите първенци, представляват голям интерес. Взех си безброй бележки, сних сума преписи и главно притежавам вече в преписи ценни книжа и документи, между които напр.: турски и сръбски аргументи за чисто българския характер на Нишко и Пиротско, първите църковни отстъпки на Патриаршията с печатите на петте патриарси и много гръцки владци, благодарствения адрес на първия общобългарски парламент за изработването на Екзархийския устав⁵ и печатите на всички участващи и на тези на Македония, акта за избирането на Екзарх Йосиф I⁶, с печатите на трима владци и членовете на мирския съвет и народните представители в Турския парламент от Силистра, Пловдив, София, Скопие и Битоля (през Руско-турската война).

Сега разглеждам източно-румелийските работи и първите години на Княжество България. Излишно е да изтъквам значението на турските архиви за нас

* В оригинала Стамбул.

и, че не с месеци, а с години са ни нужни за тяхното разглеждане. Във всеки случай, за да довърша моите издирвания и проучвания поне на миналото столетие в народно-историческо и културно-стопанско отношение, ще трябва :1. Мисията ми да се продължи с още няколко седмици и ако решите въпроса в положителна смисъл, да ми телеграфирате в легацията и да ми бъде наредено бързото изпращане на сумата. Бел[хим] друг път надали ще дойда и надали турците ще позволят преглеждане и проучване в архивите.

С отлично почитание
Ваш предан: П. Дорев

А. е. 11, л. 4. Препис. Ръкопис.

№ 8

Писмо за намеренията на Дорев да публикува събраните в Цариградския архив документи за българската история

Цариград*, 10 юни 1929 г.

Драги Соколов,

Снощи късно получих картичката ти с радостната вест. Аз се готвех да замина в четвъртък (утре) и си бях запазил място в[ъв] вагона.

Последните дни бях твърде тъжен, защото оставих работата недовършена и неокръглена. Уверявам те, че никога не съм бил толкова доволен, не съм работил така интензивно и трескаво. Всеки ден все нови и интересни неща. Превършвам историко-националните въпроси, сега почвам стопанската част от 1809 до 1878 г. Дунавската провинция се нижи пред очите ни в[ъв] всяко отношение, документите говорят за проекти за железници, пристанища, за концесии на мини, за устройството на Дунавския вилает - образец...

Надявам се цялото минало столетие да проуча. Имам сега около 20 тетрадки по 26 страници с бележки и преписи. Също сума документи в оригинал. Наистина ти казвам, че намереното надминава нашите очаквания. Томове ще излезат от това с интересни части да се четат като роман. Дълго време ще има да се разработят. И всичко това дължа на твоето упорство, на твоята прозорливост. Не знам как да ти благодаря. Впрочем всички ще узнаят, че това е наше дело. Говоря и ще говоря, пиша и ще пиша.

Много се радвам, че съм доволен и защото не те осрамах. С парите, които ми пращаш ще престоя още 20-25 дена, ако и другото - обещаното изпратиш (10-15 хил.) ще продължа да работя до 15 август и главно ще купя още сума пособия, мемоари и пр. да направим нещо съвсем завършено. Представи си не можах да си купя пътешествието на Евлия Челеби⁷, не ми останаха пари, струва 1400 - 1500 лв.

Още веднъж сърдечно ти благодаря и съм винаги твой признателен и предан с привети и поздравя и до г. Радева.

Твой П. Дорев

Аз бях му пратил една картичка да ти каже, че жетвата е добра и хамбарът ни е пълен над половината.

А. е. 15, л. 10-11. Оригинал. Ръкопис.

№ 9

* В оригинала Стамбул.

Писмо с извадки от документи, даващи сведения за стопанското развитие на България в началото на XIX в. (1815-1840 г.), и с молба за парична поддръжка за довършване на проучванията

Драги Соколов,

Цариград*, 19 юли 1929 г.

Пълно тържество.

Не защото съм влюбен в работата ти пиша розови неща, а защото фактите са по-силни от моите впечатления и писвания. С продължаване командировката ми от фонда на търговските камари се натъкнах на данни и документи за положението на България в търговско-стопанско отношение в началото на миналото столетие (1815 - 1840 г.) като:

"Оризът в Пловдивско и Пазарджишко с лодки и кораби се пренася до Енос и от там за Смирна и други страни."

"След премахването на еничарите за новата войска се купуват със стотици хиляди шаази от Пловдивско и Карловско, аби от Сливенско и Пазарджишко, същевременно се дават строги заповеди да не се допускат немските търговци да изкупуват вълната от Северна България, а да се отправя за Южна България."

"Повече от 6-7 хиляди килограма желязо от Самоковско - по-мекото от руското и толкова добро, колкото френското - взема пътя за Цариградските арсенали по Марица до Одрин, а оттам за Родосто."

"Измерените розови градини в Казанлъшко и Пловдивско възлизат на 12 500 дюньюма**"

"За панаира в Сливен се дават заповеди по всички околии на Европейска Турция, защото българското население не е така лошо като гръцкото и трябва да се подкрепи."

"Цялото Черноморско крайбрежие доставя строителен материал за Цариград и за флотата на Египет, за кюмюр и дърва да не говорим. В Месемврия и Варна корабостроителници."

"В Самоковец се преработва една руда Хилон за гулета - топки за турските оръдия, намирало се и олово."

"От Северна България се донася в Цариград жито и масло. Варна е пристанище на Делиормана и Добруджа и килер на Цариград."

"Тухлари, дъскорезачи, жетвари от Търновско за Бургазко и Цариград, жетвари от Софийско за Източна Тракия (така се обяснява заселването на Тракия с българи)." И т. н. мимо други документи от национално естество за гръцки владици, за защитата на българското население, даже за иманярите. Някои неща се четат като романи. Тази седмица имам тези неща да препиша текстуално. Колко съм доволен! Разбира се повечето от резолюциите на областния съвет на Дунавския вилает от стопански и благоустройствен характер също са в мои ръце. В този съвет взимат участие с ред години представители на Нишко и Тулчанско. Колко пъти се [е] свивало сърцето ми и съм плакал пред тия славни, същевременно и тъжни данни и документи.

Завчера си купих Евлия Челеби, мемоарите на Кямил и Саид паша и пр., за около 2700 лв.

Ако си наредил нещо за допълнителна сума от 10-15 хил. лв., моля прати я

* В оригинала Стамбул, петък.

** Турска мярка за земя.

веднага, да я получа поне до събота и неделя, 27-28 август, защото иначе ще бъде късно - ще потегля от тука към 1 или 2 август. Или пък прати ми една отворена картичка, да знам поне. Ако ми пратиш горната сума ще мога да престоя и други 2 седмици или от днес всичко 4 седмици, през което време надявам се да довърша проучването за миналото столетие. Колко ме е яд на другите, че работя на пресекулки, но с пълна благодарност и признателност съм.

Искрени привети и най-добри пожелания
Твой предан П. Дорев

А. е. 15, л. 12-13. Оригинал. Ръкопис.

№ 10

Писмо със сведения за намерени документи за търговско-стопанския живот в България в началото на XIX в. и за Враца

Цариград, 23 юли 1929 г.

Драги Соколов,

Пиша ти набързо тези редове, защото не зная дали ще изпратиш обещаното. Сега съм в силата си, защото се натъкнах на търговско-стопанския живот на България в началото на миналото столетие. Надминати са всички предположения. И за Иврача (Враца) имам няколко документа. Жал ми е, че ще прекъсна, но и от толкова, което направихте съм радостен и доволен.

Хайде добро виждане. Връщам се към 2-3 август. Моите почитания на г. Министъра, на тебе най-топли привети и сърдечни поздрави.

Твой предан П. Дорев
г. Радеву също много здраве.

А. е. 15, л. 14. Оригинал. Ръкопис.

№ 11

Пощенска картичка за проучването на търговско-стопанското развитие на България в началото на XIX в. и с молба да бъде продължена командировката в Цариград

Драги Соколов,

Цариград, 24 юли 1929 г.

Съм в разгара на проучванията си на търговско-стопанското положение на България. Грехота е да оставя и напусна по средата на тая работа. Гледай направи всичко възможно да се продължи мисията ми. Всеки ден повече с печалба, носи нови работи. Чакам с нетърпение отговора ти.

Почитания на г. Министъра, привети и поздрави до теб и от твоя предан

П. Дорев

А. е. 15, л. 15. Оригинал. Ръкопис.

№ 12

Писмо за посещение на главния секретар на министър-председателя
в Държавния архив, със сведения за износа на жито и шаяк
от Дунавските области през 1835 г., за началото
на фабричното производство на платове

Цариград, 28 юли 1929 г.

Драги Соколов,

Получих картичката ти и крайно благодаря. С пътните си, които оставих ще прекарам 2-3 дена повече. Чакам с нетърпение средства.

Работата върви плавно. Министър-председателя Исмет Паша е в Цариград. Неговият главен секретар посети архивното отделение, то е под тяхно ведомство - и изказа задоволството си, че се трудя и за улесненията, които ми се правят.

Ето една трохичка от днешните преписи:

"От Дунавските области в 1835 г. се изнасят за Цариград 550 000 стамболски кила от по 12 оки, 660 000 оки, или около 9 млн. жито по 20 пари оката. От Сливенско и Котелско годишно по 80 000 топа шаяк по 18 гроша топа, за турската армия, от Пазарджишко 70 000 аба по същата цена, за същата цел. Цялата вълна в България реквизирана за Котел, Сливен, Татар-Пазарджик*, Аха-Челеби**, Дар-Дере***."

В 1836 г. за първи път сливеният търговец Добри Хеласков (мисля Желязков) произвежда два топа плат (чоха) от българска и испанска вълна (от българска вълна е по-добра). Везири и сановници го приемат. Султанът го награждава и освобождава от данъци. Туря се началото на фабрикуването на платове.

Е доволен ли си? До сега прегледах регистрите от 1815 - 1836 г. Още колко има. За утре дядо Борис⁸ и д-р Лазаров⁹ ме поканиха към Босфора, отказах им, отива ли се как ще изгубя 10-15 страници преписани документи.

Моля отговорете ми даже телеграфически - наистина съм в трескаво възбуждение. Моите почитания на г. Министъра.

Сърдечни привети и най-добри пожелания.

П. Дорев.

А. е. 15, л. 16-17. Оригинал. Ръкопис.

№ 13

Писмо за новооткрити документи със сведения за София; за спогодба между крал
Милош и турците; за първата фабрика в Сливен

Цариград, понеделник, 29 юли 1929 г.

Драги Соколов,

Пак ти писвам, работата върви повече от добре. Пред моите очи се открива една картина - чудесна, за положението на България преди 100 години.

Днес [се] натъкнах на едно описание на София - разрушена крепост, една спогодба между сръбския крал Милош¹⁰ и турците за двувластните имоти между българското население в Нишко и сръбското в Алексинац - историята се повтаря; построява се вече първата фабрика за платове в Сливен - фабрикантът може да се

* Дн. Пазарджик.
** Дн. Ахчилар, с. Готварско.
*** Дн. Златоград, Пловдивско.

чете и Златков; всяка година 3 - 5000 жетвари от Търновско се изпращат в Добруджа; с хилядници войничани работници от разни околии се изпращат в Шумен и Варна да строят укрепленията. Султанът посещава България - "земния рай" - Казанлък; систематично се търсят и прибират избягалите от Сливен, Ямбол и пр. българи и им се правят улеснения да се върнат; преписката на шестте българчета от Самоков изпратени в Лондон да учат занаят, след 1,5 година двенки се връщат не могли да научат и наместо тях се пращат други две самоковчета) железарство; от Трабезунд Анадола искат българи-майстори абаджии за правене на шаяк за новосформируващите се войски там и т. н. преди 100 години или по-право 95 - 96 години.

Не мога да си спомня, снощи за предписанието да се купят и изпратят в Цариград 550 000 стамболски кила от Северна България (купени 15 - 25 % по-малко) наместо 20 сребърника писях 20 пари, сметката после ще направим. Има разбира се и данни отрицателни - обезоръжавания на населението, българи, правещи фалшиви монети и др.

Чок семам, моля за бърз отговор.
Твой П. Дорев.

А. е. 15, л. 18-19. Оригинал. Ръкопис.

№ 14

Писмо за намеренията на Дорев да напише икономически и статистически студии въз основа на документите в Държавния архив и за изпратени статии до в. *З о р а*; за Битолското въстание

Цариград, 30 юли 1929 г.

Драги Соколов,

Получих картичката ти и сигурно днес или утре ще получа парите. Ще гледам да остана някой ден повече, струва ми се, че бих изгубил нещо важно, защото всеки ден носи своята лепта:

"Коприна от Търново и Берковско, хубавата царица от Оряховско; подкови и клинци били доставяни от София за Цариградските налбанти, или пък анкета за оплакванията и желанията на търновските жетвари (3000 души, по цял полк), отиващи в Добруджа, друга анкета в[ъв] Варна за концесията на Добруджанските земеделци и земевладелци и посредничеството на Силистренския валия на самото място - също както да е днес, а пък преди 96 години. Нивите мерили с един прът, дълъг 16 педи, секи четири педи една крачка. Чете се като роман.

В 1837 г. от нуждите за цариградското население и квартируващите войски, кавалерия, артилерия и пр. 260 000 стамболски кила пшеница и 800 000 също такива - ечемик, на България се падало да достави срещу умерена цена: Добруджа и Северна България 150 000 твърда пшеница, 300 000 черветка и 140 000 - ечемик, от околните припадаци към Анхиало 260 000 и 160 000, от околийте към Бургас - 70 000 и 30 000, или всичко един милион стамболски кила по 12 оки = 12 млн. кг = 15 вагона зърнени храни! Колко изнасяме днес? А имало случаи и когато Влашко е искало позволение да купува жито от България.

Какви хубави икономически и статистически студии за стопанското положение на България през първата половина на 19 в., които ще интересуват и чужденци, защото Цариград и България бяха тясно свързани. Ще има да се работи и за известията на Министерството¹¹ па и за други вестници, а начело трябва да личи без никакъв комплимент името на г. Соколов.

Мислейки, че се завръщам, пратих 2-3 статии в *Зор*¹², рекох в памет на Битолското въстание¹³.

Сига една голяма молба: Тъй като дълго отсъствавам от бюрото Д-во "Захар", моля те извънредно вземи телефона 1860 и поискай г. Ледерер, директор на и стопански характер и други такива сладки думи за него и господа фабрикантите, ми е направил големи добрини. Моля, недей забравя, ще ми направите голямо добро, па и те отдават огромно значение на думите на един висш чиновник и главен секретар на Министерството, под което се намират. Иначе съм доволен и не знам как ще ти се отплатя за щастливата ти инициатива и устойчивост и особено за доверието към мене и за изкарването на такова едно интересно общонародно дело.

Моите почитания към г. Министъра, много здраве на г. Радева и моите сърдечни привети и добри мисли за тебе.

Твой предан
П. Дорев

А. е. 15, л. 20-21. Оригинал. Ръкопис.

№ 15

Пощенска картичка за успешните издирвания на документи за българската история и с поздрави

Цариград, 1 август 1929 г.

Драги Соколов,

Работата спори и съм много доволен, споменювам си често за Вас и Ви изпращам най-сърдечни привети и поздрави.

Ваш Предан
П. Дорев

А. е. 15, л. 22. Оригинал. Ръкопис.

№ 16

Писмо за успешния ход на работата в Държавния архив и с молба да му изпратят сведения за отношението на д-во "Захар" към неговите издирвания

Цариград*, 3 август 1929 г.

Драги Соколов,

До днес не получих никакво писмо и вчера ти телеграфирах. Рекох да не се е загубило писмото и да направим постъпки. Чакам с нетърпение отговор.

Работата върви и спори както винаги. Аз още по-усилено работя, само и само да прибера нещо повече. Не знам колко пари ми прашаш, но ще се постарая да остана някой ден повече. В[ъв] всеки случай аз мисля да се върна към 15-16 август. От дружество "Zahar" сърдят се много, някои вестници писали глупости, защото не отбират от стопански въпроси.

Моля ти се крайно, кажи две-три сладки думи за мене по телефона, ако е възможно на г. Кубка, директор на Пражката банка, а прогов, 15 000 000 кгр. жито правят 1500 вагона, а не 15 000 както пресметнах. Извини за телеграмата. Благодаря

* В оригинала Стамбул.

за всичко и съм твой винаги предан

А. е. 15, л. 23. Оригинал. Ръкопис.

П. Дорев

№ 17

Писмо за издирване на документи за Ботев и Левски, със сведения за работата на българите в оризищата, за възможността да бъдат донесени оригинални документи в България

Драги Соколов,

[Цариград], 4 август 1929 г.

Получих още вчера писмото ти и чека, за което ти благодаря извънредно. Приложено пращам ти и една разписка за 15 000 лева. Но нямам гербова марка.

Разбира се, че за Левски и Ботев се интересувах много. Но намерих само телеграмите по залавянето на Левски и ирадето^{*} за неговото обесване, което става незаконно, само въз основа на телеграмата на съда, без да прегледат съдебните книжа. Где са те? Или са останали в София, или в някое министерство (на Правосъдието). Ще трябва да се рови човек със седмици в архивите на това министерство. Това може да стане при охолно време. Има и една друга телеграма от София след нападението и ограбването на пощата, в която се казва, че фотографията на Левски е изпратена на всички караули и се очаква с положителност и неговото залавяне! Въобще, по почти всички наши въпроси съм се добрал до нещо. Работих като впригнат, без почивка. С очите като видите донесението, ще останете още по-доволни.

Аз вървя напред и стигнах до 1844 г. Завърших вече един период на Гюлханския хатишериф. Нашето стопанско положение вече повече изпъква. Вчера например, положението на работниците в чельците (оризищата б. о.) в Пловдивско и Пазарджишко - ужасни работи - както и по самоковските работници. А има един нов документ, за воденици върху салове (както и [в] Китай) защото другите воденици със своите бентове пакостели на саловете със стоки - държавни и търговски. Българските аби се разнасят вече и в Анадола.

Аз ще престоя до 15-16 август само и само да привърша и окръгля малкия си план. За по-големия трябва по-покой и повече време и повече пари, за да се ангажират тукашните турци и професори. Пък и времето е вече горещо, един поглед назад към събраното също е от полза. На по-важните работи аз взех оригиналите срещу подпис и на доверие, които ще им повърна, щом снимем клишетата: ще се постарая да оставя отворени вратата, та ако се реши нещо, за по-сериозно в София ги използваме пак.

Много здраве на приятели и добро виждане, ако рече господ. Ще ти пиша пак.

С най-добри пожелания
Твой П. Дорев

А. е. 11, л. 9-10. Препис. Ръкопис.

* Султанска заповед (тур.)

Б Е Л Е Ж К И

- 1 *Шиммаките* - последните български царе преди падането на България под османско владичество (док. 2).
- 2 *Барон Хамер* (Йосиф фон Хамер Пургшал, 1774 - 1856) - немски ориенталист, написал "История на Турция" (док. 2).
- 3 Става дума за Исмет паша Инъоно (док. 3).
- 4 *Александър I Батенберг* (1857 - 1893) - княз на България (1879 - 1886) (док. 6).
- 5 Екзархийски устат - основни правила за устройството и управлението на Българската екзархия, приети на черковно-народния събор през 1874 г. (док. 7).
- 6 *Екзарх Йосиф I* (светско име Лазар Йовчев, 1840 - 1915) - български екзарх (1877 - 1915), обществен и просветен деец, почетен член на БАН (док. 7).
- 7 *Евлия Челеби* (XVIII в.) - турски пътешественик. Впечатленията си от Балканите и част от Източна Европа отразява в книгата си "Книга за пътешествията" (док. 8).
- 8 *Митрополит Борис* (Борис Охридски, 30 януари 1885, Ст. Загора - 22 октомври 1938, София) - висш духовник и просветен деец. Протосингел на Българската екзархия (1903 - 1910). Охридски митрополит (1910 - 1913, с прекъсване и 1915 - 1918). Член на Св. Синод. Екзархийски наместник в Цариград (1924 - 1936) (док. 12).
- 9 *Д-р Лазаров* - лекар, управител на българската болница в Цариград (док. 12).
- 10 Крал Милош - сръбски княз (1780-1860), действувал от султана автономия на Сърбия (док. 13).
- 11 Става дума за известия на министерството на търговията, промишлеността и труда (док. 14).
- 12 В. З о р а - ежедневник за политика, търговия, финанси, земеделие. Излиза в Цариград след 1908 г. (док. 14).
- 13 Става дума за Илинденско-Преображенското въстание (док. 14).

ПИСМА ПАНЧО ДОРЕВА ГЕОРГИУ СОКОЛОВУ - ИСТОЧНИК СВЕДЕНИЙ
О ТОРГОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОМ И КУЛТУРНОМ РАЗВИТИИ
БОЛГАРИИ В НАЧАЛЕ XIX В.

С. Петрова

(Р е з ю м е)

В настоящей публикации представлены письма историка-османиста Панчо Дорева главному секретарю Министерства торговли, промышленности и труда, писанные в начальный период его пребывания в Цариградских государственных архивах (апрель - август 1929 г.). Сведения, содержащиеся в письмах, вскрывают в самых общих чертах экономическое состояние государства - торговли, промышленности, сельского хозяйства и ремесел, просвещения, политической обстановки в Османской империи начала XIX в. Дается оценка восстаний в Валахии, Боснии, на Крите и др.

Панчо Дорев характеризует состояние и организацию государственных архивов в Цариграде. Почти во всех письмах он выражает удовлетворение своей работой в них и отысканием все больше и более ценных документов о болгарской истории. Особенно интересны документы, свидетельствующие о болгарском характере населения Нишского края, поступках Франции и Англии в пользу болгар, борьбе болгарского народа за церковную независимость и т. д. П. Дорев находит и пространную переписку по поводу отправления болгар из Самокова в Лондон учиться ремеслу.

Документы сохраняются в ЦГИА, Ф. 1549 "Г. Соколов".

THE LETTERS OF PANTCHO DOREV TO GEORGI SOKOLOV -
A SOURCE FOR THE ECONOMIC AND CULTURAL DEVELOPMENT
OF BULGARIA AT THE BEGINNING OF THE 19-TH CENTURY

S. Petrova

(S u m m a r y)

This article presents the letters of Pantcho Dobrev - a historian and a specialist in Turkish history to Georgi Sokolov, Secretary in Chief in the Ministry of trade, industry and labour. The letters are connected with the first stage of their authors research in the State Archives of Constantinopol (april - august 1929). They reveal some general information about the development of Bulgarian economy - trade, industry, agricultura and